

5362

Ս. ԽԱՆՈՅԱՆ

ՄԵԼԻՔ ՄԵԼԻՔՅԱՆ
(ԴԵԴՈՒՇԿԱ)

ՅԿՈՒԳ-

Մ-454

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱՆԶՈՒԹՅՈՒՆ
ՅԵՐԵՎԱՆ 1928

3K019-
Ս-45 Խ.

1000 AUG 2005
1 DEC 2009

Ս. ԽԱՆՈՅԱՆ

ԽԽԿԻԶ

ՄԵԼԻՔ ՄԵԼԻՔՅԱՆ
(ԴԵԴՈՒՇԿԱ)

Պետական Հրատարակչություն, — Գերեզան. 1928

33671-62

900-ական թվականներին Թիֆլիսի փողոց-
նեկում մասն եր գալիս հաստ ձեռնափայտը ձեռքին,
յերկար մորուքով, ժուկեյի գլխարկը գլխին մի կար-
ճահասակ մարդ:

Այս կողակարից այն արհեստանոցը, գլու-
խը կախ, փայտը տկտկացնելով մասն եր գալիս այդ
անհայտ մարդը՝ բոլորի ուշադրությունից զերծ:

Գուցե յերբեմն այս ու այն հեղափոխակա-
նին հետամուտ մի լրտես դիտեր այդ տարրի-
նակ մարդուն, վոր ինքն իր մեջ ամփոփված, ով
ե իմանում ինչ ծրագրներ կազմելով մտքում,
զնում եր հերթական աքհեստանոցը խոսելու դա-
սակարգային մեծ կովի մասին, արհեստանոցի
բանվորներին «Իբե կողմը քաշելու»:

Այդ խորհրդավոր մարդը Մելիքն եր, բան-
վորների սիրելի Դեղուշկան, վոր ամեն տեղ ու
միշտ, մոլեռանդ գերվիշի նման, խոսում եր ու
քարոզում դասակարգային կովի մասին, ձեռքե-
րի ջղային ու բնորոշ շարժումներով:

Այդ վոշ ծեր, վոշ յեյ իտասարդ, վոշ վանա-

կան ու վոչ աշխարհիկ մարդը կարծես այս յերկրից չլիներ: Իր տիպիկ արտաքինով, նույնքան համեստ ներքինով մարդը 900-ական թվականներին հիշեցնում էր հին դալիբի հեղափոխականներին՝ ուստի նարոգնիկներին, վորոնք իրենց գործը համարում էին «դեպի ժողովուրդ» դնալը և ամեն տեսակ զրկանքներ կրելով, ուղում էին կրթել ուսման մոլորիկին, բանալ նրա աչքերը տիրող իրավակարգի դեմ կռվելու:

Տարիների ընթացքում կարծես Մելիքը յերբեք բնակարան չի ունեցել, վոչ Թիֆլիսում, վոչ Բաղվում: Ընկերները բնակարանը նրանք է յեղել, ընկերոջ ունեցածը իրենք, իսկ իրա ունեցածը, վոր, իդեպ, յերբեք չի յեղել՝ ընկերինը:

Կատարյալ մի դերվիշ էր կենցաղով և թե արտաքուստ: Շարունակ ուսուցանող, շարունակ ուսման ծառավով ու յերբեք չհուսահատվող:

Նրա հետ խոսողը հաճախ կլսեր այն ծրագրի մասին, վոր ինքը կազմել էր իր ապագա գործունեություն համար, շարունակ առաջարկություն կաներ իր գրվածքները կարգալ ամենքի ու յուրաքանչյուրի մոտ:

Իր պարզասրտությունը, իր յեռանդով, իր ցանկություններով աչքի ընկնող այդ բնածին հասարակական գործիչը, կյանքի խորթ զավակի

նման, վոչ մի տեղ աջակցություն չէր գտնում իր անձնական կրթական ահադին բացը լրացնելու, ու յերբեք չէր հուսահատվում:

Կոմունիստական այդ անխոնջ աշխատավորն ուրիշների վրա բեռ չդառնալու նպատակով մի շարք արհեստներ էր սովորել:

Նա և կոշկակար էր, և ներկարար, և հացելիները վարպետ, բաց և վոչ մի արհեստի յերկար չէր կպչում. Թիֆլիսից Բագու, Բաղվից Թիֆլիս շրջագայող այդ մոլեռանդ քարոզիչը սկի չէր վհատվում ու յերիտասարդի շարունակական ավյունով միայն վոգևորում էր իր ընկերներին, հեղափոխականներ գտնում՝ դեռևս անգիտակից բանվորների քարոզելով, դժի բերելով:

Առաջին սոցիալ-դեմոկրատ հայ բանվորների խմբերի լավագույն կազմակերպիչն էր, ինչպես և Բաղվում առաջին գաղանի փոքրիկ տպարան կազմակերպելու նախաձեռնողներից մեկը:

Ռուսաստանում հեղափոխականը ցարերի որոք յերկար գործել չէր կարող առանց բանտ նստելու: Յեվ ահա յերկու-յերեք տարի անընդհատ քաղաքից քաղաք թափառող Մելիքը վերջը բռնվում է Բալխանում 1904-ի գարնանը:

Յոթն ամիս բանտում նստելուց հետո մի տարի աքսորվում է իրենց գյուղ, Գանձակի նա-

հանգի Բանանց գյուղ, վորտեղից 1905 թվականին գալիս ե թիֆլիս՝ այնտեղ աշխատելու:

Թիֆլիսի հեղափոխական բանվորները վաղուց արդեն ճանաչում էյին Մելիքին ու սիրում: Մելիքը հաճախ վիճում եր դաշնակցական տրամադրություն ցույց տվող բանվորների հետ ու նրանց խելքի բերելու համար մի շարք ժողովրդադական «մասալներ» պատմելով, որինակներ բերելով՝ «կապում» եր նրանց, հաճախ ձգելով իր «ցանցը»:

Ինչպիսի՛ ուրախությամբ ու հրճվանքով եր պատմում իր հաղթությունների մասին, չեթե կարողանում եր այս ու այն շարքային բանվորին համոզել ու «մեր կողմը շուռ տալ»:

Հեղափոխականին հատուկ համառությամբ նա մի չերկու բանվորի «խելքի բերելու համար» ժամանակ չեր խնայում և հաճախ, չերբ հասնում եր նպատակին, գալիս եր, ձեռնափայտը ամուր խփում գետնին, գլուխը վարից վեր թեքում, հպարտ-հպարտ կանգնում՝ ասելով. «Եսոր համ մի մարդու խելքի չեմ բերել, համ ել ճաշել եմ»: Ճաշելը նրա համար տոնական հանդես եր, վորովհետև վոչ ինքը փող ուներ ու վոչ ել նրա համախոհները: Իսկ չեթե նրան ընկերաբար «պատվելին», չեր հրաժարվում, մանավանդ չեթե պատվողը նոր «դարձի» չեկած ընկերներից եր:

Շատ քիչ եր այն մարդկանց թիվը, մանավանդ բանվոր դասակարգի միջից, վորոնք հասկանային, թե ինչ դրության մեջ են իրենք ապրում, ով ե պատճառ իրենց նեղ կացության, ու թե ինչպես պետք ե կովել այդ դրությունից դուրս դալու համար:

Այդ մարդկանց թիվը քիչ եր վոչ միայն մեր անդրկովկասյան իրականության մեջ, այլ և ամբողջ, ինչպես առաջ էյին ասում, Ռուսաստանում:

Բանվոր խալտուրիներ, վոր ուզեց սպանել Ալեքսանդր չերկրորդ ցարին, Պյոտր Ալեքսեյևը, վոր հեղափոխական մարգարեյի նման իրեն դատելու միջոցին խոսում եր ցարական իշխանության տապալման մասին, հատ-հատ ծիծեռնակներ էյին ընդարձակ ու լայնածավալ Ռուսաստանում: Կային գործարաններ, կային բանվորներ, կային կալվածատերեր, կային ճորտի կյանք ապրող գյուղացիներ, բայց շատ քիչ եր հեղափոխական բանվորների, գյուղացիների թիվը:

Այսորվա հեղափոխական կոմունիստական կուսակցության միլիոնավոր անդամների տեղը մի ժամանակ բռնում էյին ամենաշատը միքանի հազար մարդ: Ինչո՞ւ: Վորովհետև շատ դժվար եր այն ժամանակներում թե գործելը, ու թե չկար

համապատասխան հեղափոխական գիտակցություն:

Հնում կուսակցությանը այսորվա նման խրմբերով չեղին անդամագրվում, կուսակցությունը այսորվա նման արտոնություններ չեր տալիս: Ընդհակառակը:

Հին ժամանակ կուսակցության մեջ մտնողը պետք է մոռանար և ընտանիք, և ծնող, և հայր, և անձնական վայելչություն: Հին հեղափոխականը կուսակցության մեջ մտնելով գիտեր, վոր վարդի թիւերի միջով չի անցնելու, այլ ընդհակառակը, բանտի, արսորի, տաժանակիր աշխատանքների ու կախաղանի բաժին է դառնալու ինքը:

Ուստի վոչվոր, կամ ավելի շուտ շատ քիչ մարդիկ, վորոնք հասկանում ելին հեղափոխության, ցարական-բուրժուական կարգերի տապալման անհրաժեշտությունը, իրենց զոհում ելին՝ մտնելով հեղափոխական կոմմունիստական կուսակցության մեջ:

Ահա թե ինչու քիչ եր զոհվելու, տանջանքի մատնվելու պատրաստների թիվը, ահա թե ինչու մենք առանձին գոհունակությամբ պետք է իմանանք, հիշենք մեր մեջ գործող մեծ հեղափոխականներին, վորոնք իրենց կյանքի գնով հարթել

են բանվոր դասակարգի և ամբողջ աշխատավորության ազատության ճամպան:

Ճիշտ է, բանվորական շարժումն ամբողջ Ռուսաստանում գնացել է մի ընդհանուր ինտերնացիոնալ, միջազգային գծով, բայց և այնպես ցանկալի չէ ու հետաքրքիր, թե ինչ զոհեր է տվել հայ աշխատավորությունը կուսակցական շարժման սեղանին:

Յերբ նայում ես Հայաստանի կոմմունիստական կուսակցության անդամների ցուցակը, կուսակցության մեջ մտնելու տարիքը, կամ, ինչպես հիմա չեն ասում, չեթե տեսնում ես կուսակցական ընկերների ստաժը, նկատում ես մի հանգամանք:

Բանն այն է, վոր Հայաստանի կոմմունիստական կուսակցության մեջ չեղող անդամների մեծամասնությունը վերջին խորհրդայնացումից հետո զրվող մարդիկ են: Քանի զնում ես դեպի հին տարիները, ասենք 1920—17, 17—10 և այլն տարիները, վորքան թվականները պակասում են, այնքան ել պակասում է անդամների քանակը:

Սա ինչի՞ նշան է: Նրա, վոր հնում Հայաստանի կոմմունիստական կուսակցություն չի չեղել և ապա նրա մեջ գործող անդամների թիվը, վորոնք գործել են նախկին Ռուսաստանի սոցի-

ալ-դեմոկրատական բանվորական կուսակցութեան շարքերում, իհարկե բալլիկները հետ, չեղել են շատ քիչ անհատներ, չեզակի դեմքեր:

Մանավանդ բանվորներին:

Ստեփան Շահումյանը, Սպանդարյանը, Բողդան Կնունյանը խնամելի գեներալներ են, և հասկանալի չե, վոր նրանք ու նրանց հետ գործող մյուս սակավաթիվ խնամելի գեներալների մասին չե խոսքս, այլ աչն բանվորների, վորոնք առաջինն են չեղել, վոր բանվորական իրականութեան մեջ, ինտերնացիոնալ կուսակցութեան շարքերում գործելով, աշխատել են արթնացնել հայ բանվորի դասակարգային գիտակցութունը:

Այդ չեզակի հայ բանվորներին է չեղել հանգուցյալ Մելիք Մելիքյանը, վորը չեթե վոչ առաջինը, գոնե առաջիններից մեկն է չեղել, վոր կռվել է թե դաշնակցական ազգայնականութեան դեմ, ու թե աշխատել հայ բանվորին ազգային մեկուսացումից տանել դեպի միջազգային, առանց ազգի խտրութեան առաջ տարվող կազմակերպված բանվորական շարժումը:

Մելիքը մեր սակավաթիվ հայ բանվորներին հետ չեղել է առաջինը, վոր խոսք է բացել համաշխարհային, ռուսական ու հայկական կապիտալի դեմ հոգուտ բանվոր դասակարգի, հանուն պրոլետարիատի ազատագրութեան:

Մելիքը, վորին հին ընկերներն անվանում էին Քեռի, բայց ամենատարածված «Դեղուշկա» անունով, միշտ իրորինակ որիզինալ մարդ էր:

Նա չերկար տարիներ Բագվում և Թիֆլիսում ապրելով՝ դեռ ելի պահպանել էր գյուղացու պարզասրտութուն և ամեն ընկերոջ մեջ գտնում էր իր մտերմին:

Նա ծնվել է 1868 թվին Գանձակի մոտ գտնվող Բանանց գյուղում միշտ չքավոր ընտանիքում: Մելիքի հայրը — քարհատ Գալուստը շնորհիվ իր արհեստի՝ քար կտրելուն — վաղուց էր կուրացել: Ութ տարեկան կարճահասակ ու փոքրիկ Մելիքի ուղեկցութեամբ էր ման գալիս:

Հայրը կույր, ինքը ութ տարեկան, իսկ յեղբայրը 13 տարեկան — հասկանալի չե, թե ինչ դժվարութուններ պետք է ծնվելին ընտանիքի նյութական դրութեան համար: Որական հացը, նրա կարիքը զրկելու չեր մանուկներին ուսումնից ու ձգելու աստանդական կյանքի ասպարեզը:

Այդպես էլ լինում է: Իրանից միքանի տարով մեծ յեղբոր խնամատարութեան տակ մենք Մելիքին տեսնում ենք Բագվում առաջին դառն կռիւները վաստակելիս:

Միջնադարյան աղաթների վերջին բեկորների շրջանն էր դեռ, չեր փոքրիկներին տալիս ելին այս ու այն վարպետի, այս ու այն ուսուս-

լի մոտ փեշակ սովորելու, «մարդ» դառնալու նպատակով: Իսկ թե ինչպես ելին գնդից չեկած չքավոր պատանիները փեշակ սովորում, «մարդ» դառնում, հայտնի չե:

Կերակրի մնացորդները—նրանց սնունդն էր, մի խոտով լի տոպրակ՝ նրանց ննջարանը, արհեստանոցի այս ու այն կեղտոտ անկյունում: Յեվ հինգ տաշով «կանգրախտ», այսինքն պայման կնքած ծառայելու պատրաստակամություն հայտնած Մելիքը չի դիմանում դժոխային կյանքին ու փախչում է յերկու տարի «փեշակ» սովորելուց:

Այնուհետև սկսվում են Մելիքի կյանքի արկածալից ու անհատական անձուկ դրությունն ամօքելու, մի տեղից մյուսն անցնելու անցքերի շարանները: Ինչ արհեստի ասես վոր չի դիմում և վոչ մեկին ել չի կառչում:

Մելիքը կայսն է գտնում Բագվի Սև քաղաք կոչված մասում իր յեղբոր կոշկի արհեստանոցում, ուր կաշին ծակելով «ռուսներեն է սովորում»՝ շրջակա խանութների ցուցանակները զիրք դարձնելով:

Բանվորական մթնոլորտում ապրող Մելիքը չեր կարող իրենց նեղ արհեստանոցի դռներից չտեսնել այն կյանքը, վոր ապրում էր տեղական բանվորությունը: Չեր կարող չշփվել այն ժամա-

նակվա բանվորության հետ ու չեր կարող չազդվել նրանցից իր աշխարհայացքը ձեռք բերելու միջոցին:

Յերկու ամիս ղինվորությունն անելուց հետո արդեն ազատ քաղաքացի Մելիքյանը մշտնում է կյանքի ասպարեզ և, ինչպես ասացինք, սև քաղաքի բանվորության հայ հատվածի ազդեցության տակ սկսում է հասարակական հույզերով հետաքրքրվել, նրանց շարժման խնդիրներով զբաղվել:

90-ական թվականներն Անդրկովկասի նորելու, մասնավորապես հայ բուրժուազիայի վոսկեդարն էր: Կղերականությունն իր միջնադարյան համբարներով շրջապատված տեղի չեր տալիս լիբերալիզմին, վորի լիզեոլոգ Արծրունին մտքերի տիրակալն էր հայ միջավայրում: Քննվում, քննադատվում ելին այնպիսի պրոբլեմներ, վորոնք պետք է փոփոխելին հինը, հաստատելին բուրժուական եղությունից բղխող նոր կենցաղին անհրաժեշտ որենքները:

«Ազգային» վերածնունդի, հայկական բուրժուազիայի տիրակալության հանդեսն էր, վորի գլխավոր մունետիկը՝ Գրիգոր Արծրունին իր կրահոտ հոգևածներով հրահրում էր մեշանական միջավայր:

Անդրկովկասի ազգություններից վրաց մեռ-

նող, անանկացող աղնվականութունն ու հայ նորելուկ բուրժուազիան ազգային հարց ելին դարձրել դասակարգերի մեկի մշուսով փոխվել: Բաֆֆին իր ազգայնական վեպերով ել ավելի խորացնում էր ստեղծված մթնոլորտը, և սահմանից դուրս թշուրքաց Հայաստանում տեղի ունեցող «հեղափոխական ցույցերը» մի տեսակ վերամբարձ տրամադրություն ելին ստեղծել հայ միջավայրում:

Հեղափոխական կազմակերպություններից «Հնչակյան» կուսակցությունն էր, վոր ապրում էր իր մեղրամսի վերջին օրերը՝ չկորցնելով իր վաղեմի հմայքը ինտելիգենտական ու բանվորական աշխատավերում, վորոնք միաժամանակ թե առտոնն ելին ծառայում, թե մամոնային, վորոնք կերակրվում ելին «հնչակյան» աշխատանքի կոչված «սոցիալիզմի» ազգայնական սոուսով:

Դաշնակցությունը, վոր հայ լիբերալ ինտելիգենտների «ձախ» խավի կուսակցությունն էր ու նոր էր միայն «ասպարեզ» գալիս, դեռ չէր դրավել մասսաներին, և «հնչակյանությունը» հեղափոխական տրամադրություն ունեցող հայ խմբերում մի տեսակ «մոդայական» կուսակցություն էր իր նացիոնալ-սոցիալիստական ուղղությունով:

Կրեթականներից դեպի լիբերալիզմ թեք-

վող ինտելիգենցիալի գլխաց հնչակյան նացիոնալ-սոցիալիզմը մի տեսակ ձախություն էր, ուստի ավելի ձախ տրամադրություն ունեցող բանվորական ու ինտելիգենտական շրջանները հարում ելին նրան: Բազմի բանվորները, մասնավորապես հայ մասսաները մեծ մասամբ տարված ելին հնչակյանությունով իր եժանազին սոցիալիզմով ու հեռավոր Հայաստանի հայրենասիրությունով:

Անցողական շրջանի հատուկ մտքերի մի քանոսական շրջան էր ապրում հայ բանվորը՝ խճճված լիբերալիզմի, նացիոնալիզմի, միաժամանակ հնչակյան սոցիալիզմի վոստաշներում:

Արժրունի, Բաֆֆի, Նազարբեգ—այս տրիումվիրատի լաբշուրինթոսում դեգերում էր թե ինտելիգենտի, թե բանվորի միաք:

Արժրունին վողշունում էր հայ բուրժուազիային, Բաֆֆին թշուրքահայաստանի դնալու հրավեր կարդում, իսկ հայ բանվորը «Հնչակը» ձեռին պարծենում էր, վոր Բագուն հայկական է, ու այս մտայնությամբ հղիացած, չէր նկատում, թե ինչպես են Մանթաշոփները, Ղուկասովները, Արամյանները շահագործում իրեն՝ հայ բանվորությունը:

Այսպիսի մի քանոսական ժամանակամիջոցին էր, վոր Մելիքը իբր հասարակական գործիչ

ասողարեզ ե գալիս, իր շատ համեստ ուժերը նվիրելու «Ժողովրդին»:

Ու իբր ժամանակի հարկ, հակվում ե դեպի քառասուն հնչակիզմը, վոր միանգամայն սաղում եր այն ժամանակվա ձախ տրամադրություններին:

Ինտելլիգենտ ու բանվոր, գաղտնի «ընկերություններ», խմբեր ելին կազմում «հնչակյանության», ինչպես և արդեն ծալը տվող «դաշնակիզմի» անունից:

Յեվ մարդիկ, ինտելլիգենտ ու բանվոր, այդ խմբերում վոչինչ չեյին անում, յեթե վոչ Բաֆֆին կարդում, յերգեր յերգում, ամսավճարներ տալիս ու յերբեմն ել վտիտ խմբեր ուղարկում «յերկիրը»՝ Հայաստանը ազատելու:

Այդ տիպի գործիչներից եր Մելիքը մինչև 1898 թիվը: Մինչև այդ նա իբր հնչակյան շրջիկ շրջել ե շատ քաղաքներ, իմիջի ալլոց այն ժամանակվա հայ «հեղափոխական» կենտրոնները՝ Ալեքսանդրապոլ, Ղարս, ուր ով ե խմանում ինչ եր ասում, ինչի մասին խոսում:

Շփոթ իրականության մեջ շփոթ մտքերով մարդիկ քարոզում ելին շփոթությունների մասին: Այսպիսի հիվանդոտ ու հիվանդապին դեղերով եր միտքը դաստիարակվում ցարական միապետության սրտք, յերբ Ռուսաստանում նոր սկսվող

բանվորական շարժումն սկսել եր իր առաջին խիզախ քայլերը: Տարեցտարի վարդապետ արդյունաբերությունը իր հերթին լայնացնում ու խորացնում ե բանվորական շարժումը և զգալ տալիս նրա գոյությունը:

Բանվորական շարժումը մի տեսակ շիբ ե հանդիսանում հեղափոխական, բայց կյանքի յերևույթներն անալիզի յենթարկելու հնարավորությունից զուրկ մարդկանց շարքերում: Յեվ Մելիքը լինում ե առաջիններից մեկը, վոր իբրև բանվոր, իբրև կրթությունից զուրկ մի կոշկար, նույնիսկ գործարանային կյանք Հապրող անհայտ, ըմբռնում ե դասակարգային կռվի եյությունը և յերես ե դարձնում հնչակյան նացիոնալ-սոցիալիստական շփոթից ու մտնում 1898 թվին Բագվում կազմակերպված ՄԴ-ական կուսակցության առաջին խմբերից մեկը:

Պրոֆեսսիոնալ հեղափոխականի կյանքը ցարական որերին արտաքուստ գորշ եր ու միապաղաղ, առանց հուզումների, առանց պաթոսի, առանց ցուցական պոզաների:

Դժվար եր մանավանդ գործել բանվորական հայ իրականության մեջ:

Դաշնակ ու հնչակ պրոպագանդիստներն իրենց ռոմանտիկ ճառով, իրենց մաուզերներով, իրենց յերգերով ու հայրենասիրական սրտառուչ

3367-62
5001
ԿԽԿԵ

խոսքերով ավելի հասկանալի ելին Աշուղ Քյարամի, Քյուռուղու հեքիաթների վրա դաստիարակված բանվորներին: Նրանք ավելի իզիթուլթյան ելին հակված, քան «ինչ-վոր դասակարգային» կռվի: Մանավանդ մեզանից քսան-քսանհինգ տարի առաջ, չեղբ ավելի հեշտ եր կարգալ Բաֆֆիի «Սենթը» կամ «Կայծերը», — աշխատել նմանել սրան ու նրան վեպերի հերոսներից:

Ու հանկարծ իրենց «Կարո» ու «Ասլան» չերեակալող իզիթների մոտ գալիս է մի ինչ-վոր մորուքով մարդ ու սկսում է խոսել «հավելյալ արժեքի», կապիտալի ու աշխատանքի փոխհարաբերությունների մասին ու առաջարկում է կռվել բուրժուազիայի դեմ: Յեթե հազար լսողից գեթ մեկը, ընդունակը հասկանար, «գրվեր» մեր կուսակցության մեջ, դա չէլ մեծ հաջողություն եր: Յեվ այդ մանրակրկիտ, հոգեմաշ աշխատանք տանողներից մեկը մեր Դեդուշկան եր, զանազակի գավառի Բանանց գյուղի քարհատ Գալուստի փոքր տղան:

Մեկիքը սոսկ պրոպագանդիստ — քարոզիչ չեր, նա իր չեղած արհեստանոցների, գործարանների բանվորների կյանքի հետ լավ ծանոթ լինելով՝ նկարագրում եր նրանց կյանքը և գեղարվեստորեն արտահայտում: Իհարկե, նրա գրած պատկերները կարճ ելին, հաճախ անհաջող, բայց

չերբեմն ուշադրություն արժանի: Նա իր գրիչը փորձել եր «Մշակ» թերթում: Մյուս կողմից աշխատում եր գեղարվեստական ձևով տալ բանվորի անհամբուլը կյանքի պատկերները: Պետք է ասած, վոր Մեկիքը շատ եր սիրում գրել, բայց հավակնություն հուններ իրեն մեծ գրող հռչակելու, իսկի ամբարտավան չեր:

Յերբ նրան համեմատում ես այսօրվա նորելուկ գրողների հետ, վորոնց մի չերկու վոտանավորը չեթե տպվել է թերթերում, կամ նրանց հաջողվել է առանձին գրքով լույս ընծայել իրենց ստեղծագործությունը, մտածում ես, թե վորքան համեստ հեղափոխական ու գրող եր Դեդուշկան — Մեկիքը:

Նրա հարյուրի մոտ հասնող զրվածքներից հազիվ միքանիսը տպված լինի. հավակնոտ չեր մեր այսօրվա գրողների նման:

Գրածը կրերեր, կկարդար, չեթե չհավանելիր, կտաներ սուսուփուս, նորից կմշակեր, կուղղեր, ու չեթե նորից չհավանելիր, դեն կձգեր, բայց չեր վոչնչացնի:

Յեթե կուգեք, նա մեր առաջին պրոլետգրող-արձակագիրն է, ու արժե նրա փոքրիկ պատկերները իմի հավաքել ու առանձին գրքով հրատարակել («Կարմիր Մեխակներ» տետրակ 1. Նոր դրագ. № 4. Յերկրորդ պրակում Աչքը

բացվեց... 1914 թ. Նոր գրադ. № 7 Բանվորի ալբոմը, Զորքորդ վկայականը՝ Հակոբ Հակոբյանի խմբագրությունը, հրատարակություն տպագրական բանվորների)։

Նրա գրվածքներից մեկը 1911 թվին մի փոքրիկ ժողովածվում հրատարակել է Հակոբ Հակոբյանը։ Ըստ իր բազմակողմանի, բաց բոլոր կողմերով ել թերի, մեծ համբերություն տեր այդ թափառաշրջիկ քարոզիչը մի նոր տիպ էր հայ իրականության մեջ թե իբրև բանվորական շարժման նվիրված հեղափոխական գործիչ ու թե իբրև ժողովրդի միջին դուրս չեկող մի նորածիլ ու լավ բողբոջներէց մեկը։

Նրա տոկունություն, համբերատարություն աստիճանը տողերիս գրողը նկատել էր մանավանդ 1905 թվի ոգոստոսյան կոտորածի որը Թիֆլիսի դումայում։ Այդ որը, ոգոստոսի 28-ին, մենշևիկները ժողով ելին հրավիրել Թիֆլիսի քաղաքային դումայում։ Ցարի սատրապներն ուղարկում են մի վաշտ կազակ զեպի դումա՝ ցրելու ժողովը։ Կազակները վոչ միայն «ցրում են» ժողովը, այլև ներս են խուժում դումայի դահլիճը և սկսում են կրակել հավաքված ժողովրդի վրա։ Ներկա չե լինում և Մելիքը, վորին կազակները կիսորում են ու հրացանի կոթով գլուխը կոտրում։ Արյունլվա Դեդուշկան ուղքի գալով՝ մի չերկու ընկերոջ հետ

գալիս է մոտս վիրավոր։ Մի շաբաթից ավելի պառկում է դեմքը ուռած, վերքը արյունոտ։ Վոչ մի ձախ, վոչ մի ծալտուն. կարծես այդպես ել պետք է լիներ—հեղափոխականը ցավ չպետք է զգար։ Ու Մելիքը լուռ ու մունջ միայն ժպտում էր ու պատմում գլխին չեկածը։

Ուշագնաց Մելիքը ձեռքից բաց չի թողնում իր կլլասիկական հաստ ձեռնափայտը ու ապագայում պարծենում եր՝ ցույց տալով փայտը—ես փայտը վոչվորի չեմ տա—պատմական փայտ է, ասում էր նա, նաչելով իր զեղնած ձեռնափայտին։

1905 թվի առաջին ոռոսական մեծ հեղափոխության անհաջող չելքին հետևեց մութ ու մռայլ ռեակցիան։ Շատերը հեռացան, շատերը թողեցին հեղափոխական ասպարեզը և տարվեցին հազար ու մի տեսակ «ուղղություններով»։

Իսկ վոմանք տեսնելով բանվորական շարքերի լքումը, հեղափոխություն անհաջող չելքը, վոչ թե հոսահատվեցին, այլ ռեակցիայի տեսական տարիներն ուղեցին ոգտագործել իրենց մտավոր պակասը լրացնելով։ Դրանց թվումն էր և միշտ չերիտասարդ, իսկի չվհատվող Մելիքը, վորը իր ցուպը կապիտալ դարձնելով՝ մեկնում է Կիև։

Համալսարան մտնելով իբրև ազատ ունկընդիր։

Բայց Ժամանակները փոխվել են: Նախկին իդեալիզմը վերացել էր, ընկերակաճութունն չկար: Մարդիկ ինքնապաշտ ենին դարձել: Ինչ պետք է աներ Մելիքը: Քաղցած ծարավ, առանց մի կոպեկի կարող ես ապրել մանավանդ ընկերապաշտի, անծանոթ անպիտան մի տեղում, ինչպես Կիևն է: Մելիքը նորից ձեռքն է առնում իր հալարառութունը — փայտը ու դառնում Բագու:

Այդ միջոցին Բագվում աշխատում էին մեր ընկերներից Ստ. Շահումյանը, Ս. Մարտիրոսյանը, Ալ. Զափարիձեն, Աշոտ Խումարյանը, ել չեմ խոսում ուռա, վրացի, թուրք ալ ընկերների մասին, վորոնք իրենք էլ համարյա կոպեկներ ստանալով՝ մի կերպ ապրում ենին ու գործում:

Մի կերպ քարշ տալով իր գոյութունը՝ Մելիքին վերջիվերջո հաջողվում է իր ընկերների աջակցությամբ մի կիսակ շինել տալ Բալախանու հիվանդանոցի մոտ, վորտեղ Դեգուշկան լրագրողներ ու բրոշյուրներ ծախելով ձեռք եր բերում իր որական ապրուստը:

1914 թվին «հանդգնում եմ» ու ամուսնանում: 1915 – 16 թվականներին հանդիպելիք Բագվում, ուր նա գանգատվում էր ամուսնության հասցրած նեղութունից. «Որական 10 — 15 կոպեկի կաթ եմ առնում յերեխիս համար, գիտես, — դժգոհում եր նա, ընդգծելով ալգորինակ «մեծ

ծախքը», վորին, ինչպես Մելիքն էր տառամ, «դժվար է դիմանալ»:

Այդ «դժվարին դրութունը» նյութական ծանր վիճակում ապրելով անգամ, Մելիքը չեր կարում իր կապը կուսակցական ամեն մի նշույլ ունեցող յերևույթից: Ուր գործ կար, նա անտեղ էր. մասնակցում էր ուժերի ներածին չափ: 1915 թվի վերջերին Թիֆլիսում մի խումբ ընկերների նախաձեռնությամբ սկսեց լույս տեսնել «Պայքար» պարտիզական շաբաթաթերթը, ուր Մելիքը գետեղել է մի շարք հոգվածներ «Անհաշտ» ստորագրությամբ: Նա իր հոգվածներում պաշարում էր հայ իրականության մեջ գոյ ծող բուրժուական ու մանր-բուրժուական հոսանքների դեմ: Դուք չեթե թերթելու լինեք «Պայքարը», կտեսնեք, թե ինչպես «Անհաշտ» — Մելիքը կռիվ է մղում «Մշակ»-ի և «Հորիզոն»-ի և սպեցիֆիկների դեմ մի շարք խնդիրների շուրջը:

Ընկերական շրջաններում սիրված Մելիքի նեղ կացութունն ստիպում է ընկերներին նրան տեղափոխել Բալախանուց Բագու և պաշտոն գտնել քաղաքային վարչությանը պատկանող փայտի պահեստում, ուր նա վարում էր գործավարի պաշտոնը:

Փետրվարյան հեղափոխութունը նրան զրտնում է Բագվում, ուր նա պաշտոնավարելով, միա-

ժամանակ մասնակցում ե կուսակցական աշխատանքներին: «Պայքար» թերթը փեարվարից մինչև մայիս լինելով կուսակցական չերկու ֆրակցիայի ձեռքում՝ ֆրակցիաների ընդմիշտ բաժանվելուց հետո անցնում ե մենչեիկներին ձեռքը: Բայց չեվիկներն իրենց բաժանումը «նամակ խմբագրության» ձևով հրատարակում են «Պայքարում», ստորագրությունների մեջ զետեղելով նաև Մելիք — «Անհաշտի» անունը: Մելիքը չիմանալով թե ինչու մե ե բանը, մի նամակով հրաժարվում ե իր ստորագրությունից և հայտնում, թե ինքը համաձայն չե ընկերների հետ ու շարունակում ե աշխատակցել «Պայքար»-ին: Հարցի սկզբունքային ելուցյունը հասկանալով՝ աչնուհետև ընդմիշտ հեռանում ե «Պայքար»-ից, բայց գործած սխալը չի մոռանում:

Մասնավոր նամակներով ու պատահելու միջոցին Մելիքը հանցանք գործած դատապարտյալի նման շարունակական բացատրություններ ե տալիս, թե ինչպես ինքն սխալվել ե ու բողոքել պառակտման դեմ: Ու աշխատում եր ամեն կերպ հարթել իր գործած սխալը:

Հեղափոխական փոթորիկը, աչնուհետև խորհրդային իշխանության սկիզբն ու նրան հետեվող հախուռն դեպքերը չեյին կարող չդիպչել Դեդուշկային: Ու թուրքական արշավանքը նրան

ել ե դիպչում: Մենք չենք տեսել նրա չեղունական մահը, բայց պատմողներ կան, վոր նրան սպանել են թյուրքերը 1918 թվի սեպտեմբերի 16-ին: Այսպիսի վախճան ե ունենում մոտ քսան տարի հեղափոխական-բանվորական շարժման ալտիվ մասնակից համեստ ու չարքաշ Դեդուշկան — Մելիքը: Մելիքը և նրա նմանները բանվորական անհաշտ ծալքերից դուրս վալով, իրենց անխարդախ, անկաշառ, համառ գործունեյությամբ կարողացել են հարթել Հոկեմբերի ուղին, վորը իր հերթին հնարավորություն ե տվել ներկա սերնդին, մասնավորապես անդրկովկասյան բանվորական չերիտասարդ սերնդին ալվելի լավագույն պայմաններում աշխատելու:

Մելիքների անհաշտ շիրիմները պահանջում են մեղանից հիշել ու հիշատակել անցած սերունդներին: Այդ սերունդների վոսկրները պահանջում են իրենց հարգանքը. վոսկրներ, վորոնք ցարական բռնադատության ներքո տնքացել են միապետական կրունկների վալրագ հարվածների ու ծանրության տակ:

Ժամանակակից չերիտասարդ բանվորն ու գյուղացին ճանաչելու չեն ու պետք ե ճանաչեն իրենց նախորդներին, վառ պահելով նրանց հի-

շատակը, նրանց կտակած հեղափոխական ավան-
դը իբր մի անփուտ սրբութուն:

Նախորդները ավանդները նոր ու գալիք
սերնդի համար հեղափոխական պատգամներն են,
վորոնց պահելու չե անշեջ ու անմար—հեքիա-
թային կանթեղի նման:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0184492

ԳԻՆԸ 10 ԿՈՊ.